

ANDRIĆ I KRLEŽA: PRIKRIVENI I RAZOTKRIVENI JOK-EFENDIJA

(Boris Škvorc, *Andrić i Krleža: poetike i politike. O naraciji nacije/nacija i /književnim/ prelaženjima granica*, Matica hrvatska, Zagreb 2021)

Andrić i Krleža: poetike i politike. O naraciji nacije/nacija i (književnim) prelaženjima granica druga je u nizu knjiga temata *Naracija nacije* Borisa Škvorca. Objavljena je u izdanju Matice hrvatske četiri godina nakon prvoga dijela *Naracija nacije: problemi (književne) pri/povijesti*. U drugoj se knjizi autor naslovno postulirano detaljnije dotiče hrvatskoga i srpskoga (?) barda Krleže i Andrića, ali se metodološki i teorijski i dalje oslanja na neke od pojmova korištenih u prvoj knjizi: naraciju nacije u kontekstu nacije kao proizvoda (pro)izvedenoga iz multiplikacija značenjskih konotacija, odnos povijesti i pripovijesti, čitateljsku kompetenciju, postkolonijalnost lociranja kulture, pitanje pripad-

nosti zapadnome krugu i glas razlike. Već u prvoj knjizi kao moguće prostore destabilizacije autor navodi Krležine *Zastave* i Andrićeve *Travničku hroniku*, koje u drugoj knjizi detaljno analizira i interpretira ilustrirajući citatima iz romaneskih ostvaraja.

Navedeni romani međutim nisu jedina Krležina i Andrićeve djela koje Škvorc čita iz perspektive poststrukturalističke teorije i dekonstrukcijske prakse čitanja. U maniri potonjih dvaju pristupa autor se u obimnom uvodnome dijelu pozicionira kao čitatelj koji može raditi s tekstom (tekstovima) u ozračju interkulturalne komunikacije i međukulturalne zavisnosti različitih korpusa i diskursa (2021: 40). Škvorc obra-

zlaže svoju čitateljsku i analitičku poziciju vrlo slično onoj naslovnih autora – u trenucima pisanja knjige boravio je što u inozemstvu, što u Hrvatskoj, ali izmješten iz vlastita doma, te je često bio drugi ili u poziciji prelaženja granica. Stoga je jedna od glavnih namjera sljedećih četiriju poglavlja pristupiti Andrićevim i Krležinim (ne)literarnim tekstovima iz perspektive (književnih) prelaženja granica, a ne ideološki nabijenih rekonstrukcija izvanknjiževnih okvira. Andrićevo će se prelaženje granica očitovati u narativnim pravcima, intencijskim mogućnostima, ironičnom potencijalu teksta, točnije u odnosu imagama Istoka i Zapada. Kod Krleže se pak prelaženje granica odnosi na mogućnosti teksta i odnosa teksta i svijeta (2021: 63, 99).

U prvom se poglavlju komparativno ogledaju Andrićevi *Put Alije Đerzeleza* i *Znakovi pored puta* te Krležini *Hodorlahomor Veliki* i *Davni dani*. *Put Alije Đerzeleza* i *Hodorlahomora Velikoga* Škvorc označava pričama otvorenih krajeva, što mu omogućuje da obje smjesti u performativnu fazu modernizma. Uokviravanje tekstova u suvremene postmoderne prakse u žarište će postaviti odnose moći u samom tekstu pa će se moći iščitavati mitologemi koji dekonstruiraju priču o naciji i otvaraju mogućnost njihove (realističke) rekonstrukcije (2021: 116). Autor tako u Krleže uočava

dekonstrukciju ideala intelektualaca, a kod Andrića je pak dekonstruirana mogućnost upisivanja ideala u tekst i zaokruživanje tekstualne konstrukcije. Andrićev „drugi“ u tekstu ima ravnopravan glas čime se iz nove pozicije mogu sagledati lokalna usložnjavanja mitologemske prakse preživljavanja. Krležin je „drugi“ unutar zadanoga kulturnog kruga, u Beču i Budimpešti, međutim odnos prema drugom izvlašten je iz vlastita prostora – nedostižan grad postaje globalistički uokviren san koji se kroz tekst relativizira. Mogućnost postmodernističkoga čitanja pisaca koji su podražavali ekspresionističku paradigmu Škvorc smatra ovjerom njihova otpora jednokratnim protokolima uokviravanja (2021: 130).

Za žanrovsko određenje *Znakova pored puta* i *Davnih dana* Škvorc se služi terminom Duška Marinkovića kada piše o Desničnim nefikcijskim zapisima – diskurzivna proza. Radi se o tekstovima koji nisu fikcijske knjige u užem smislu riječi unatoč visokom stupnju nabijenosti narativno-fikcijskim, nego je Krležin tekst svojevrstan dnevnički zapis, a Andrićev duhovna mapa neproživljena iskustva (2021: 134). Autor će se usredotočiti na objašnjavanje pozicioniranja pripovjednoga *ja* u odnosu na skupno *mi* te na Krležino polemičko rastvaranje i Andrićevo analitičko prikrivanje. Odnos *ja* : *mi* u tim je tekstovima obilježen

Andrićevim liberalizmom i Krležinim socijalnim pluralizmom. Stoga Andrić žali pojedinca koji nije iskoristio priliku, koji je odvojen i poražen, a Krleža je uvijek na strani onih koji pale vatre, rulje. Krležino polemičko rastvaranje utjecat će na kasnije preobražavanje autorske intencije u didaktički intonirano ironijsko, što će posebno razraditi u *Zastavama*. Budući da se Andrić analitički prikriva, ironija nije uočljiva kao kod Krleže, nego je tek naznačena kroz neprekidno asociiranje, pripovjedački nagovor i intencijsko ukazivanje na alegorijske potencije iskazanoga (2021: 162).

Drugo je poglavlje u potpunosti posvećeno Andrićevim tekstovima i postupcima ironijskih potkopavanja s posebnim osvrtom na *Prokletu avliju*, *Gospođicu*, *Omer-pašu Latasa* i dosadašnja čitanja. Tumačenjima Ive Andrića hrvatski i srpski istraživači srednjih i starijih generacija prilaze iz različitih perspektiva. Tako su fenomenološki uokvirenoj hermeneutičkoj perspektivi skloniji srpski književni povjesničari (Petar Džadžić, Radovan Vučković ili Dragan M. Jeremić), a hrvatski stručnjaci pristupaju strukturalistički i analitički s natruhama naratološki uvjetovanoga čitanja (Ivo Vidan, Ivo Frangeš). Ipak s (post)strukturalističkim zaokretom i pojavom (post)kolonijalnih čitanja počinje hermeneutičko-gnoseološka

potraga za neiskazanim, kojemu se prilazi na hermeneutičko-spekulativnoj (Visković, Nemeč), fenomenološkoj (Stojanović) i poststrukturalističkoj razini (Brajović). Nastavno na Brajovićevo impostiranje suptilnih slojeva ironije u *Proklesoj avliji* Škvorc usmjerava raspravu na razotkrivanje indikatora mjesta upisanosti neiskazivoga iz pozicije čitatelja (2021: 287).

U susretu s neizrecivim Škvorc se okreće Ecovu ukazivanju na gnostičku tradiciju čitanja i subverzivnom ironijskom potencijalu *Proklete avlije* da bi se otkrili prikriveni slojevi ironije ispričanoga, ali i onoga što je često neizrecivo. Dok se u dosadašnjim čitanjima primjećivala kulturološka razlika, Škvorc napominje da se jezična zanemaruje. Treba zamijetiti da se zbog izgubljenih u prijevodu pojavljuju prevoditelji i doušnici, koji su istovremeno stvarnost teksta, ali i informatori čitatelju. Jezične su razlike naglašene na razini fabule romana, no izostaje fizička prisutnost francuskoga, turskog i talijanskog. Upravo na mjestima upisivanja različitih jezika u tekst, u suprotstavljanju supstancije i forme sadržaja, Škvorc uočava konstrukciju autorske perspektive. Prividno ili stvarno uplitanje autora u tekst uočljivo je i u gnomskim iskazima. Osim što u njima primjećuje suptilnu ironiju, autor ih smatra modalitetima ukazivanja na neizre-

civo (2021: 277). Manipulacije su u tekstu moguće na dvije razine: kompetencije i žarišta ispriповijedanoga mogu se zamagliti do neprepoznavanja stvarnoga žarišta pripovijedanja, a odnos mogućega svijeta teksta prema diskurzivnim uključenjima (ironijske taktike autorske instancije) dovodi do umnažanja značenjskih potencijala teksta. Potonje je manipuliranje, zaključuje Škvorc, ostvarivo ironijom i alegorijom. Međutim, alegorijsko se podražavanje drugosti i ironijsko potkopavanje iskazanoga i (ne)iskazivog na drugom stupnju upisivanja značenja odvija kroz princip naturalizacije, što znači da se ispisano prilagođuje značenjima kao reprezentantima dubljega smisla. Tada se otvaraju pitanja poniranja u prošlost, u priču i kritiziranja sadašnjosti (2021: 309).

Uslijedila su čitanja *Gospođice* i *Omer-paše Latasa* (između ostalih) koji također destabiliziraju čvrsta mjesta interpretacijske prakse. U žarištu su pripovjedačke inteligencije teksta podređene autorskoj instanci koje se u *Gospođici* manifestiraju kroz fikcionalizaciju/funkcionalizaciju zla ili mržnje. Škvorc smatra da je uspjeh Andrićeva pripovjedača (ili Andrićevih pripovjedača) što omogućuju iskazivanje istina o zlu kroz strance kao posrednike bez moralizatorske komponente. Zao je glas predan strancima poput Sulej-

man-paše, Davila, čovjeka u kožnatom kaputu u romanu *Na Drini ćuprija*, pjesnicima „prečanima“ na čajanki u *Gospođici* te se tako izbjegava etička impostacija autorske instance. Međutim Škvorc u *Gospođici* posebno ističe narativni paragraf u kojem se autorska instanca nije uspjela zakloniti mimikrijom pa je jasno prepoznatljivo moralno ili Andrićevo moralizatorsko impostiranje kojem je bio sklon u ranijim tekstovima (npr. „Epilog“ u *Ex Pontu*). Takva su mjesta također znak prožimanja novelističkoga esejističkim. U čitanju otvorenoga teksta, kao što je *Omer-paša Latas*, autor se odmiče od tradicionalnih interpretacijskih postupaka koji tvrde da fragmente romana na okupu drže glavni lik, ideja kronike ili povijesna lociranost (2021: 387) i približava se, gadamerski rečeno, promatranju autorskoga glasa koji se značenjski upisuje u drugost. U tom kontekstu autorska intencija može mimikrijski preuzimati više glasova i igrati više uloga (ironično-oporbenu Karasovu ili alegorično-dominirajuću Omerovu), što Škvorcu otvara dva metodološka pristupa iskaz(iv)anome: promatranje pozicioniranja identitetskih iskliznuća kroz odnos Latas-Karas i dekodiranja prirode pričanja i tehnika kreiranja u tekstu. Spoj Karasove opsjednutosti ljepotom, Latasove projekcije vlastita lika u vječnosti s

umnožavanjem glasova čini vezivno tkivo koje nedovršeni tekst drži na okupu (2021: 436).

Koncept naracije nacije ilustriran je detaljno u trećem poglavlju u kojem se ogleđaju, ovoga puta nefikcionalni, Andrićevi i Krležini tekstovi. Škvorc zaključuje da u otporu prema zamišljenom drugom naracija nacije konstruira vlastiti imaginarij kroz proces izgradnje vlastite kulturološke paradigme da bi se došlo do utvrđenoga stanja okamenjivanja (2021: 621). Tako se Andrićevo pisanje o Petru Petroviću Njegošu i Krležino o Anti Starčeviću u odjecima suvremenosti često koriste u svrhu mitologizacije, pogotovo nacionalnih pitanja i odnosa našega i tuđeg. U objašnjavanju stereotipa vezanih uz Krležino „hrvatstvo“ i Andrićeve kompleksa vezanoga uz „kosovski mit“ Škvorc kreće od sivih zona prešućenoga i ironično-intoniranoga da bi ih konačno postavio u odnos s Krležinim i Andrićevim „društvenim djelovanjem“. Zaključci o razlikama između slojevitih taktika i ironijske intencije oprimjereni u prethodnim dvama poglavljima potvrđuju se navođenjem anegdotalnoga događaja iz 1953. Krleža i Andrić susreli su se tada na sastanku urednika i suradnika *Nove misli* prilikom čega je Krleža prokomentirao da je Andrić „naš najveći pisac“, ali i da je njegov tekst „upravo za pansionske djevojčice“, što je Andrić

primio šutke. Škvorc zaključuje da je Krleža (vjerojatno) rekao previše, a Andrić premalo. Analogno tome autor i nefikcijski tekstove o Starčeviću i Njegošu pripisuje Krležinu razotkrivanju, odnosno Andrićevo prikrivanju. U pisanju o Starčeviću može se razabrati i udivljenje i podsmjeh, dok Andrić i u tekstovima o Njegošu izlazi iz pozicije odgovornosti vlastitoga glasa, tj. nastupa kao drugi (2021: 584, 589). Čitanje Andrićeva i Krležina društvenoga djelovanja „između redaka“ Škvorca navodi da potvrđuje prethodno iznesenoga poistovjeti s ironijskim i alegorijskim djelovanjem pisaca ponajprije u diskurzivnoj prozi. Upravo u tom kontekstu autor izlazi iz okvira teorije i književne znanosti te se približava interdisciplinarnom pristupu s naglaskom na kulturalnom kontekstu. S jedne će strane tako nefikcionalni tekstovi biti dokaz političkoga nagovora kod Krleže, ali s druge strane, Škvorc upozorava, ne može se poreći da je pisac bio i estet koji je vodio borbu sa zadanom umjetničkom i kulturalnom paradigmom (2021: 615). U Andrićevo slučaju Škvorc staje uz bok Nemecu, Brajoviću, Dukiću, Stojanoviću i Đukić Perišić koji se ne slažu sa stavovima o jasno naznačenoj, često vidljivijoj od Krležine, poziciji u tekstovima.

Prvi dio četvrtoga poglavlja čini dekonstrukcijsko čitanje dvaju Krležinih eseja „O našoj intelligen-

ciji“ i „Nekoliko riječi o malograđanskom historicizmu uopće“ te dvaju političkih romana *Na rubu pameti* i *Banket u Blitvi*. U navedenim se tekstovima Škvorc posebno osvrće na suprotstavljenost monološkoga kolektiva u odnosu na dijalošku svijest pojedinca i pitanje autorstva kao konstrukt dislociranosti. Pritom ih ne promatra kao okamenjene estetske ostvaraje, nego kao dinamične potencije podatne različitim modelima korištenja pa i iskorištavanja (2021: 658), prilikom čega se nameće ideja interteksta ili skupa tekstova koji se međusobno prepliću. Usuprot ideološki zasićenim interpretacijama, Škvorc smatra da kao dobra metodološka potka može poslužiti postkolonijalna teorija, pri čemu poziva na ponovno čitanje Wolffove (pri)povijesti o drugosti europskoga (jugo)Istoka u odnosu na (samo)projekciju Zapada. Inauguracija potonje u prostor Istočne i Jugoistočne Europe trebala bi upozoriti na nesrazmjer stereotipizacije europskoga Istoka u pričama Zapada u odnosu na konstrukt priče koju je europski (jugo)Istok upisao kao vlastiti stereotip (predziđe kršćanstva, branitelja europske kulture itd). Upravo je ta tema otvorena u navedenim Krležinim esejima, a posebno je naglašena u *Banketu u Blitvi* (2021: 678). Čitanje Andrićeva romana *Na Drini ćuprija* otvara se Jamesonovom tezom o historijskome romanu

koji je uvijek vezan uz pitanje revolucije, koja teži promjenama odnosa moći u određenom diskursu. Svaka revolucija generira prijelaz iz staroga poretka u novi, što svakako sadrži i Andrićeva naracija, ali jednako inzistirajući na davanju glasa i jednoj i drugoj strani, podređenima i nadređenima, povlaštenima i izvlaštenima. Za razliku od zahtjeva za alegorijskim stipulacijama i pokatkad ubilježenim pedagoškim namjerama koji povijesni roman dovode do realistične razine ili melodramske upisanosti, u Andrićevu se romanu hegemonijski odnosi prikazuju kroz, altizerovski rečeno, upotrebu mehanizama kojima se konstruira istina. Stoga *Na Drini ćuprija* nije (samo) opis revolucije, nego popis njezinih odjeka u očima (mogućih) motritelja (2021: 695). Proizvođači istine, često pogrešno rekonstruirani kao glasovi iz naroda, propituju izrečeno kako bi se uočilo ono što je neizrečeno. Autorski je glas smješten u gnomске iskaze i upućuje na vlastitu poziciju iznad i izvan iskazanoga, što mu omogućuje kontrolu vlastite kronike, ali ne i svojih informanata (2021: 710). Škvorc zaključuje da su ispunjene dvije karakteristike žanra povijesnoga romana: alegorizacija protagonista nacije uz uvođenje drugih klasa i spacijalni aspekt važan za proizvodnju povijesti. Ono što bi Lukács nazvao realističkim romanom i što *Na Drini ćuprija* odvaja od

čiste tradicije povijesnoga je upisan odnos sociološko-antropološkoga i povijesnoga.

Posljednje poglavlje ujedno simulira zaključni dio knjige koju autor završava nizom pitanja i otvara mogućnost novih čitanja i rasprava. Takav se kraj može shvatiti na nekoliko načina: kao poziv na odbacivanje ideološkoga uokviravanja prilikom čitanja i prihvaćanje dekonstrukcijskih (ponajprije postkolonijalnih i postimperijalističkih) pristupa, kao nagovještaj primicaju pitanjima politike tekstualnoga i

najavu žarišta sljedeće knjige temata, ili kao, što i Škvorc predlaže, početna pozicija za nove rasprave o Krleži i Andriću. U tom je smislu autorovo inzistiranje na sivim zonama i čitanje između redaka Krležinih i Andrićevih fikcijskih i nefikcijskih tekstova velik doprinos već okamenjenim filološkim interpretacijama. Osim književnim teoretičarima i filozofima, krležolozima i andrićolozima knjiga je vrijedan izvor onima koji se bave (pro)pit(iv)anjima kanona, statusa književnosti, mitova, stereotipa i „drugoga“.

Gabriela Bionda